

BUTLLETÍ BIBLIOGRÀFIC

Josep PERARNAU I ESPELT

CENT VINT ANYS D'APORTACIONS AL CONEIXEMENT DE LA BIBLIOTECA PAPAL DE PENÍSCOLA

Un opuscle escrit els primers anys del segle passat, publicat per Angelo Mai el 1825 i encara reproduït íntegrament a Alemanya el 1861 ens proporciona la millor prova de quina era la idea que els més bons coneixedors de la història de la biblioteca papal es feien de la seva estada a Avinyó i del seu retorn a Roma.¹ Llegim, doncs, el paràgraf de Gaetano Marini:

«... Son d'opinione che quelle carte non fosser tocche allora [*durant el retorn i l'estada de Gregori XI a Roma*], e i registri ed i codici non vennero in quel tempo a Roma per certo, ed i codici forse non mai. Il Panvinio scrisse che la biblioteca pontificia, e consequentemente l'archivio, passata in Avignone vi stette fino al 1417, e che Martino V. la ricondusse e posela nel Vaticano (saprem fra poco che l'archivio, ch'era in Roma, lo fece andare nel palazzo, che abitava a' ss. apostoli); tanto ripeton gli Assemani, ed il Tiraboschi (*ist. lett.* t. VI. p. I. p. 143) il qual aggiugne, che questi non *accennano prova di ciò che asseriscono; potersi credere nondimeno che non abbiano così scritto senza valevole fondamento*; ma non n'ebbero altro che il detto del Panvinio, il qual si avvisò fatto ciò, chè farsi doveva, ma che forse non si fece; nè Martino V. fu in Roma, prima del 1420...».²

El paràgraf és indicador, justament perquè no conté cap referència a una estada de la Biblioteca Papal a Peníscola, detall aquest que permet de fer una afirmació rotunda: durant la major part del segle XIX ni els més bons especialistes del tema no tenien cap idea d'una estada de la biblioteca papal en les nostres terres. El paràgraf és revelador, encara, perquè ens permet d'assistir a la dinàmica d'on naixien les afirmacions que hom es permetia de fer en referir-se als viatges

1. Gaetano MARINI, *Memorie Istoriche degli Archivi della Santa Sede e della Biblioteca Ottoboniana ora riunita alla Vaticana. Opuscoli due* [a cura di Angelo MAI], Roma 1825, 51 pp. Les *Memorie Istoriche...* ocupen les pp. 5-39. Foren reproduïdes com a apèndix primer dins Hugo LAEMMER, *Monumenta Vaticana historiam ecclesiasticam saeculi XVI illustrantia ex tabulariis Sanctae Sedis Apostolicae secretis una cum fragmentis Neapolitanis ac Florentinis*, Friburg de Brisgòvia 1861, 431-453. En la presentació de l'edició romana, Angelo Mai afirma que Marini hauria escrit les *Memoria...* «non più tardi dell'anno 1809», p. 3.

2. El paràgraf es troba en la p. 16 de l'edició romana i en les 439-440 de l'alemanya.

de llibres entre Roma i Avinyó: «... si avvisò fatto ciò, che farsi doveva, ma che forse non si fece...», és a dir, les afirmacions dels savis naixien de la suposició i no dels fets reals documentats. Remarco aquest extrem, perquè seran els fets documentats els que permetran de reconstruir fins a un cert nivell la història de la biblioteca papal de Peníscola i d'assenyalar els problemes que encara no han trobat resposta. També per això, els cent vint anys de publicacions resultaran assenyalats per les successives aportacions documentals, en aquest punt, sobretot, pel successiu coneixement dels catàlegs d'aquella biblioteca.

La biblioteca de Peníscola entra en el camp d'estudi

El 1868 apareixia el primer volum de la gran obra de Léopold Delisle dedicada al fons de manuscrits de l'actual Bibliothèque Nationale de Paris, aleshores Bibliothèque Imperiale.³ En el pròleg, l'autor assenyalava els seus objectius, el primer dels quals era estudiar l'origen de les col·leccions manuscrites d'aquella biblioteca i la manera com evolucionaren, cosa que l'obligà a fixar l'atenció en la història de les biblioteques anteriors, de les quals la Nationale de Paris havia aplegat les restes.⁴ Aquest camí el portà, entre d'altres llocs, a Tolosa de Llenguadoc i al seu Col·legi de Foix, a la biblioteca del qual, ultra referències escadusse-res, dedica íntegres les pàgines 486-509 del volum esmentat, sota l'epígraf *Manuscrits du Collège de Foix et Bibliothèque des Papes d'Avignon*. Tot just encetat el capítol, l'autor ja ens parla de l'amor de Benet XIII pels llibres, amb l'anècdota contada per Nicolas de Clamanges sobre l'adquisició d'un volum de Plini el Jove⁵ i afirma que «s'endugué la part millor dels paraments i dels llibres del

3. Léopold DELISLE, *Le cabinet des manuscrits de la Bibliothèque Impériale. Étude sur la formation de ce dépôt*. I (Histoire Générale de Paris. Collection de Documents I), París 1868, XXIV i 575 pp.

4. «... double but: d'une part, j'ai recherché l'origine de nos collections et la manière dont elles se sont développées... J'ai accordé une large place à l'histoire des anciennes bibliothèques, dont nous avons recueilli... des débris...», *ibid.*, ix.

5. «Cette réponse (que Nicolas de Clamanges podría fácilmente obtener-ne una còpia per al papa) fut accueillie avec transports de joie par le bibliothécaire, qui savait tout le prix que le pontife attachait à la possession de ce livre», *Ibid.*, 486. La narració de Clamanges diu així: «... contigit inter loquendum ut sciscitaretur utrumne umquam Plinii Secundi Epistolas vidissem. Cum vidisse dixissem, rursus interrogavit ubinam aut apud quem mihi visae essent. Dixi, ut verum erat, apud te, nusquam enim alibi me vidisse memini. Caepit ille [és a dir, el «vir qui curam est bibliothecae apostolicae sortitus»] gaudere et cum risu plausuque quodam requisivit an illas exemplari liceret. Cum licere respondissem, intulit maximo illarum desiderio summum Pontificem teneri...», *Ad Gontherum Colli de Epistolis Plinii Secundi pro Summo Pontifice praescribendis epistola XXXVIII*, dins NICOLAI DE CLEMANGIIS, *Opera omnia*, quae descripsit, coniecturis notisque ornavit et primus edidit Iohannes MARTINI LYDIUS, Lugduni Batavorum 1613, Pars altera, *Epistolae*, 122. Al final de la pàg. 487, Delisle prometia de publicar extrets del catàleg ara parisenc en l'apèndix de la seva obra, extrets que confesso no haver sabut trobar ni entre els apèndixs del volum segon ni entre els del tercer.

Palau d'Avinyó» l'any 1408.⁶ L'aportació més important, però, en allò que ens afecta, és el fet de donar a conèixer el volum de la Bibliothèque Nationale, lat. 5156A i el seu contingut,⁷ inventari de la llibreria gran del castell de Peníscola. A través de l'inventari és possible de reconstruir la distribució de la biblioteca i àdhuc de reconèixer-hi volums de papes anteriors a Benet XIII: Joan XXII (lat. 365), Climent VI (lat. 507, 2032, 1968) i Gregori XI (lat. 3023); també de cardenals: Anníbal de Ceccano (lat. 2470), Guilhem d'Agrafulha (lat. 2119), Galeotto Tarlati da Pietramala (lat. 3351) i Ànglic Grimoard (lat. 4230).⁸ En acabar el cisma, malgrat pèrdues considerables, la biblioteca de Benet XIII era encara un tresor incalculable, lliurat a Pèire de Foix.⁹ Al final dreça la llista dels volums procedents del Col·legi de Foix, amb indicació dels que ja s'haurien trobat a Peníscola.¹⁰

No cal dir que el llibre de Delisle tingué repercussió a Roma, on féu canviar les idees. En un resum publicat l'any 1884, Giovanni Battista De Rossi diríeu que sintetitzava el francès: «L'antipapa Benedetto XIII trasferí molta parte della pontificia biblioteca d'Avignone e dell'archivio al castello de Peniscola in Catalogna: il catalogo dei manoscritti colà portati nel 1408 è conservato nel codice latino 5156A della nazionale di Parigi. Estinto lo scisma d'Occidente, il massimo nume-

6. Com que l'afirmació serà presa després gairebé com a tesi i esdevindrà més o menys polèmica, la copio al peu de la lletra: «En 1408, quand Benoît XIII, forcé de quitter la France, se sauva en Catalogne, il emporta avec lui la meilleure partie des ornements et des livres du palais d'Avignon. Il les déposa dans le château de Peniscola.» *Ibid.*, 486-487.

7. *Ibid.*, 487.

8. *Ibid.*, 488-493.

9. «Malgré des pertes considérables, c'était encore un trésor d'une inestimable valeur. On en dressa un inventaire (25 août 1429), qui ne nous est malheureusement pas parvenu, à moins qu'il ne soit aux archives du Vatican», *ibid.*, 493-494. Sortosament, ens ha arribat i és el ms. 229 de Barcelona, Biblioteca de Catalunya, publicat pel pare Martí de Barcelona, tal com el lector pot veure en aquest mateix treball, text corresponent a la nota 51. En aquest punt, però, Léopold Delisle difícilment hauria pogut saber que el catàleg del qual parlava era a Terol, en la casa pairal dels Sánchez Munyoz. En canvi no fou pas encertat en la formulació transcrita en la nota 6, en la qual, ultra un frapant anacronisme (en efecte, què era «la France» el 1408, quan encara en documentació molt posterior hom parla de la «patria occitana» i per tant, devia ésser impossible de deixar «la France», si no hi era), hi ha un no menys frapant error, el d'afirmar que el 1408 Benet XIII es veié obligat a abandonar França, ja que tot aquell any no hi fou. Hom recordarà, en efecte, que el 24 de setembre de 1407 arribava a Savona. I, si en parlar de «la France» hom pensa en la d'ara, l'error és encara més imperdonable, car el primer d'agost justament de l'any 1408 desembarcava a Port-Vendres i tot aquell any i part del 1409 s'estaria a Perpinyà, on tornaria i s'estaria uns quants mesos l'any 1415. Caldria, doncs, precisar què és això de «la France».

10. Hom pot veure en les pp. 499-506 la llista dels llibres del col·legi de Foix traspassats a la BN de París. Els volums actuals de la sèrie «lat.», procedents o no del Col·legi de Foix, però pertanyents a Benet XIII i, per tant, a la biblioteca papal de Peníscola, són, segons Delisle, els següents: 61, 87, 91, 139, 255, 359, 365, 375, 460, 464, 486, 503, 507, 617, 641, 968, 1469, 1620, 1621, 1710, 1723, 1767A, 1778, 1827, 2032, 2045, 2072, 2074, 2818, 2119, 2203, 2234, 2470, 2536, 2576, 2902, 3044, 3058, 3152, 3214, 3351, 3381A, 3657, 4230, 4232, 4975, 5087, 5126, 5142, 5154, 5156A, 5235, 5514, 6069B, 6516, 7634, 7799, 7881, 8163, 11745.

ro di quei codici non venne a Roma, ma fu dato al collegio istituito in Tolosa dal cardinale Pietro de Foix e poi nel secolo XVII miseramente disperso...».¹¹

Un any més tard compareixia un dels personatges importants, Franz Ehrle, de moment amb una breu indicació: la que, ultra el volum parisenc conegut desde Delisle, hi havia a la Biblioteca Vaticana l'actual Barb. lat. 3180, amb la llista dels llibres que acompanyaven Benet XIII en els seus desplaçaments, de la qual reproduïa la divisió en seccions i afegia que s'hi trobaven, evidentment, llibres de la biblioteca principal.¹² Donava també notícia que en el mateix volum hi havia les llistes de préstec de llibres papals i que en un registre de l'Arxiu Secret Vaticà s'havia conservat la llista dels vuitanta-cinc volums enviats des d'Avinyó dins quatre «botarelli».¹³ Per la seva part, posava en dubte aquella afirmació de Delisle, segons la qual Benet XIII s'hauria endut d'Avinyó a Catalunya la part millor dels paraments i dels llibres, bo i afirmant que només la comparació dels catàlegs de 1369 i de 1411 amb el de la Llibreria major del castell de Peníscola conservat a París permetria de fer afirmacions precises. Afegia, encara, que potser Benet XIII hauria triat els llibres d'enquadernació més valuosa.¹⁴

Competència entre Alemanya i França

Des d'aquest moment és perceptible una certa competitivitat entre alemanys i francesos, entorn dels catàlegs de la biblioteca papal durant l'edat mitjana i, per tant, entorn dels de Peníscola. Personificarem aquesta competència en els noms de Maurice Faucon i de Franz Ehrle. El primer, en la línia fressada per Delisle, s'emparava en una institució tan poderosa en el camp del coneixement de la documentació dels papes avinyonencs com l'«École Française de Rome» i en

11. G[iovanni] B[attista] DE ROSSI, *La biblioteca della sede apostolica ed i catalogi dei suoi manoscritti*, dins «Studi e Documenti di Storia e Diritto», V (1884), 317-368. El fragment transcrit pertany a les pp. 352-353. Dos anys després, el mateix De Rossi es limitaria pràcticament a traduir en llatí el paràgraf que ja coneixem dins el seu *De origine historia indicibus scripturii et bibliothecae Sedis Apostolicae*, dins Henricus STEVENSON iunior, *Codices Palatini Latini Bibliothecae Vaticanae*. Tomus I. Roma 1886, cvl.

12. Franz EHRLE, *Zur Geschichte des Schatzes, der Bibliothek und des Archivs der Päpste im vierzehnten Jahrhundert*, dins «Archiv für Litteratur- und Kirchengeschichte des Mittelalters», I (1885), 1-48, concretament en les pàgines 15-16, dedicades a assenyalar les principals peces del volum aleshores encara a la biblioteca dels prínceps Barberini, xxxix 84 (*Libri qui portantur ubique...*; llistes curtes de llibres procedents de Barcelona, del dret d'expoli o de compra; i *Libri accommodati...* entorn de l'any 1410); i en les pàgines 16-17, on donava notícia del volum parisenc BN lat. 5156A i de l'inventari que hi és copiat.

13. *Ibid.*, 17, nota 1. Cal tenir present que des d'aleshores, la signatura d'aquell registre ha canviat i que ara és ASV, Collett. 469B.

14. La frase de Delisle impugnada per Ehrle es troba en la nota 6. La frase de l'alemany fa així: «Ein Vergleich dieses Cataloges mit den unter nn. 5 und 7. verzeichneten Catalogen von 1369 und 1411 wird zeigen, in welchem Sinne die Behauptung Delisles zu deuten ist: Benedict habe den Besten Theil des Schatzes und der Bücher aus Avignon fortgeführt. Vielleicht lässt sich behaupten, Benedict habe vorzüglich die durch ihre äussere Ausstattung sich empfehlenden Handschriften ausgewählt», *ibid.*, 16.

el treball de companys seus.¹⁵ L'altre s'havia lliurat a la restauració de la neo-escolàstica sota la iniciativa de Lleó XIII, havia arribat per aquest camí als catàlegs de biblioteques medievals i sobretot als de la papal, després d'haver estudiat seriosament l'obra dels teòlegs-filòsofs de la primera escolàstica; a Roma col·laborava amb les grans institucions culturals germàniques de l'Urbs.¹⁶

De moment, el 1886 apareixia el primer volum de *La librairie des papes d'Avignon*, seguit immediatament pel segon el 1887.¹⁷ Finalment, en aquest segon, tothom podia conèixer l'*Initium inventarii librariae maioris castris Paniscole* del ms. lat. 5156A de la Nacional de París.¹⁸ Però ultra el text de l'inventari, completat amb notes de peu de pàgina relatives sobretot a autors, i amb taules finals d'aquests mateixos, de noms de lloc i d'autors moderns també citats en el llibre, Faucon dedicava a la biblioteca de Peníscola algunes pàgines de la introducció al primer volum.¹⁹ A l'interior dels objectius generals de la seva obra (exposar l'origen, la progressiva constitució i la dispersió de la Biblioteca del Palau Papal d'Avinyó),²⁰ precisa que a l'hora del concili de Perpinyà, per tant entre 1408 i

15. A tall de simple record, diré que la «Bibliothèque des Écoles Françaises d'Athènes et de Rome» començava de publicar-se l'any 1877 amb un *Étude sur le Liber Pontificalis*, de Louis DUCHESNE; i que, en seqüència pràcticament ininterrompuda, continuava amb Eugène MÜNTZ, *Les arts à la cour des papes pendant le XVe et le XVIe siècle. Recueil de documents inédits* (BÉFAR 4, 9 i 28), París 1878, 1879 i 1882; amb Elie BERGER, *Notice sur divers manuscrits de la Bibliothèque Vaticane* (BÉFAR 6), París 1879; amb J. DELAVILLE LE ROULX, *Les archives, la bibliothèque et le trésor de l'Ordre de Saint-Jean de Jérusalem à Malte* (BÉFAR 32), París 1883; i, encara, Eugène MÜNTZ et Paul FABRE, *La bibliothèque du Vatican au XVe siècle d'après des documents inédits* (BÉFAR 48), París 1887. Si hi afegim el llibre de Louis DUCHESNE, *De codicibus MSS. graecis Pii II, in Bibliotheca Alexandrino-Vaticana* (BÉFAR 13), París 1880, deu ésser lògic d'afirmar que un dels primers objectius que aquella novençana escola s'havia proposat d'assolir col·lectivament era la de clarificar la història de la biblioteca papal fins a l'entrada del segle XVI.

16. Sobre Franz Ehrle, hom pot veure *Il cardinale Francesco Ehrle*, dins *Album de la «Miscellanea Francesco Ehrle»* (Studi e Testi 42), Roma 1924, 12-28, i completar aquelles pàgines amb les dades aplegades per Augustus PELZER, *Addenda et emendanda ad Francisci Ehrle Historiae Bibliothecae Romanorum Pontificum tum Bonifatianae tum Avenionensis tomum I*, Ciutat del Vaticà 1947, v-VII o mirar els articles que li dediquen diverses enciclopèdies. Quant a la seva adscripció nacional, recordem la col·laboració constant a «Stimmen der Zeit», o la d'ell i Heinrich Denifle, que féu possible l'«Archiv...» esmentat en la nota 12; o encara el fet que l'edició de l'obra de Martín d'ALPARTIL, *Chronica actitatorum...*, forma part de la col·lecció «Quellen und Forschungen aus dem Gebiete der Geschichte» de la Goerres-Gesellschaft.

17. Maurice FAUCON, *La librairie des papes d'Avignon. Sa formation, sa composition, ses catalogues (1316-1420) d'après les registres de comptes et d'inventaires des Archives Vaticanes*. Tome premier (Bibliothèque des Écoles Françaises d'Athènes et de Rome 43), París 1886, 264 pp. Tome second (BÉFAR 50), París 1887, 184 pp.

18. *Loc.cit.*, 43-140.

19. *Loc.cit.*, 59-61. Abans, en la pàgina 19 de la *Introduction*, havia pledejat a favor de l'edició íntegra, sense retalls, del text de l'inventari de Peníscola. ¿Allusió velada a la intenció de Delisle (vegeu nota 5, al final) de publicar-ne només fragments?

20. *Ibid.*, vol. I, XVIII.

1409,²¹ hom féu transportar part dels volums que formaven la biblioteca papal d'Avinyó i els registres documentals dels papes anteriors; que no foren transportats tots els volums, ans només els triats per Benet XIII;²² i que entre els transportats (els del manuscrit parisenc ja conegut) hi ha la majoria dels llibres de Joan XXII, de Climent VI i dels successors. Al final del Cisma d'Occident, el cardenal de Foix hauria restituit la major part dels documents de l'arxiu a la Santa Seu; de llibre, en canvi, no n'hauria tornat directament cap a Roma,²³ car mort Benet XIII, els llibres haurien desaparegut en mans dels hereus i els que restaren foren per al cardenal de Foix, el qual els féu arribar al seu col·legi.²⁴

Faucon, encara, compara els catàlegs d'Urbà V i de Benet XIII: aquest correspon a una biblioteca menys abundant, però més rica en volums valuosos (els dels papes anteriors i els del mateix Pero de Luna). *L'Initium inventarii librorum...* és més generós en el punt de precisar el contingut de cada volum, reproduïx la distribució dels armaris de la «libreria maior» i fa coincidir l'esmentada localització topogràfica amb la classificació dels volums per matèries. La biblioteca era escollida i completa en teologia, filosofia, ciències i lletres, enriquida en apològica i teologia i, encara més, en ciències naturals i en literatura.²⁵

Ehrle, per la seva banda, no perdia de vista la biblioteca de Peníscola en les publicacions d'aquells anys.²⁶ Però la seva gran obra —com tantes d'altres, «opus imperfectum»— arribaria el 1890, amb un primer volum, que no tingué succes-

21. També ací es distància de Delisle, el qual (vegeu el text transcrit en la nota 6) s'expressava de tal forma que Benet XIII se n'hauria endut la part millor de paraments i de llibres en fugir de «França». La formulació de Faucon és: «... pendant le séjour de Benoît XIII à Perpignan... ou quand... se fût retiré en Catalogne, il fit transporter un grand nombre des volumes... ainsi que les archives pontificales à son château de Peníscola», 59, cosa que hauria succeït entre la fuga de Benet XIII del Palau Papal d'Avinyó (1403) i la rendició dels catalans (1411). Totes dues dates concretes, però, són equivocades, car la fuga es realitzà durant la nit de l'onze al dotze de març i no d'octubre i l'abandó del Palau per part dels catalans el 20 i no el 27 de novembre de 1411. Prenem com a errada purament mecànica el fet de col·locar el concili de Perpinyà els anys 1308 i 1309. Però, què vol dir «retirar-se a Catalunya» després del concili de Perpinyà? És que Perpinyà no era i és Catalunya?

22. *Ibid.*, 60: «... je ne crois pas que tous les livres du palais d'Avignon eussent été portés en Catalogne...; il y eut un choix des livres que Pierre de Luna préférait ou qu'il pensait lui appartenir légitimement, sans compter ceux qui, en droit, étaient sa propriété. Avignon conserva bien quelques livres...».

23. *Ibid.*, 60: «... la majeure part des documents d'archive gardés à Peníscola rentrèrent au Vatican en 1429; mais de la bibliothèque de ce château, sorte de caverne de Cacus, le Saint-Siège ne recouvra rien directement...».

24. *Ibid.*, 60-61.

25. *Ibid.*, 82-85.

26. Per exemple, en *Aus den Acten des Afterconcils von Perpignan 1408*, dins «Archiv für Literatur- und Kirchengeschichte des Mittelalters», V (1889), 387-492, on manifesta la sospita que el manuscrit d'Avinyó, Museu Calvet (Fond Requier), que conté aquelles actes hauria arribat a Avinyó des de Peníscola dut per Pèire de Foix, 388. El citat volum és ara a la Bibliothèque Municipale, ms. 2602.

sió, de la història de la biblioteca papal avinyonesa.²⁷ Prescindint ara de la crítica impietosa adreçada a Faucon,²⁸ ell acceptava la periodització de la història de la biblioteca papal proposada per Giovanni Battista Rossi: etapa anterior a Bonifaci VIII, temps entre Bonifaci VIII i Martí V i biblioteca definitiva, bo i afegint, però, immediatament, que el segon apartat s'havia de subdividir en dos: el de la biblioteca de Bonifaci VIII i el de la biblioteca avinyonesa pròpiament dita, a partir del pontificat de Joan XXII.²⁹ Ell es proposava de clarificar aquella segona etapa, més encara, el primer volum de l'obra abastaria només el temps durant el qual els papes habitaren a Avinyó i per tant s'acaba en el moment en el qual Benet XIII abandonava el Roquer la nit de l'onze al dotze de març de 1403.³⁰

Aquell primer volum, doncs, no toca directament el nostre tema; això no obstant, conté indicacions valuoses relatives a Benet XIII i a la biblioteca papal durant el seu temps d'estada al palau d'Avinyó,³¹ publica, ni que sigui per error, una llista de llibres que considera de Gregori XI encara cardenal, quan ell mateix després s'adonà que eren del cardenal Pere de Luna³² i, sobretot, estableix un precedent de doble exigència, que no hauria d'ésser oblidat per qui continués la seva obra: la primera és la necessitat de completar les dades proporcionades per les llistes o inventaris de volums amb la documentació de tota mena d'arxius, sobretot de l'Arxiu Secret Vaticà;³³ la segona és la contraprova de sotmetre la reconstrucció històrica a la realitat física del local que, segons tots els indicis, servia de «libreria» en la Torre dels Àngels del Roquer.³⁴

27. *Historia Bibliothecae Romanorum Pontificum tum Bonifatianae tum Avenionensis enarrata et antiquis earum indicibus aliisque documentis illustrata*. Tomus I, Roma 1890, xvi + 788 pp. i VIII làmines. Encara que una part fou impresa, el volum segon mai no arribaria a ésser publicat. El mateix destí recauria en l'edició de la *Chronica...* de MARTÍN D'ALPARTIL, a la qual havia de seguir un segon volum dedicat a la figura de Benet XIII.

28. *Ibid.*, 1, nota 4.

29. *Ibid.*, 1-2.

30. L'«articulus prior» de la «pars altera» (pràcticament tot el primer volum) porta aquest títol: *De bibliothecae Avenionensis origine et historia usque ad eius dissipationem an. 1305-1403*, *Ibid.*, 129.

31. *Ibid.*, 667-668.

32. *Ibid.*, 549-560. La correcció ja es troba dins *Un catalogo fin qui sconosciuto...* (cit. en la nota 35), 109, nota 2: «Dopo, però, mi sono accorto che si tratta della biblioteca del cardinale Pietro di Luna (poi Benedetto XIII). Ciò provano i nomi degli impiegati nel titolo a p. 549». Aquests «impiegati» presents en el títol esmentat són Guerau Llençol i Joan Romaní. Efectivament, tant «Gerallus Lençol, cubicularius domini nostri», com «Iohannes Romaní», amb el mateix qualificatiu, consten nominalment en les llistes dels qui defensaren Benet XIII i el Papau Papal d'Avinyó el 26 d'octubre de 1398, llistes integrades «ad perpetuam rei memoriam» per Martí d'Alpartil en la seva *Chronica...* (vegeu nota 38), 62 i 58, respectivament. Romaní figura en la llista d'aragonesos, Llençol en la de valencians.

33. *Ibid.* v. Pràcticament tot el primer volum de la *Historia...* és el resultat de les dades proporcionades sobretot pels registres de l'Arxiu Secret Vaticà.

34. Una part considerable del primer volum de la *Historia...* és destinada a clarificar la distribució del Palau Papal d'Avinyó i per tant el lloc que ocupava la biblioteca, 671-722. Si hem de creure Gabriel COLOMBE, *La «Libreria magna» dans la Tour des Anges (Au Palais des Papes d'Avignon. Recherches critiques et archéologiques xi)*, París, Honoré Champion 1915, 3:

El primer volum de la història de la biblioteca papal d'Avinyó serví també de recordatori constant que calia enllestir i publicar el segon, raó per la qual els successius treballs, ja més acostats al nostre tema, s'han d'emmarcar en la intenció d'acabar aquell segon volum tantes vegades promès i, per tant, han d'ésser vistos com a aportacions parcials, preparatòries del gran segon volum no nat.

Val a dir que no hi mancà el cop de sort. Ell mateix explica, almenys dues vegades, l'esdeveniment fortuït d'aquella tarda de novembre de 1893, en què tornà a la Biblioteca Nacional de Madrid a fi d'aprofitar les seves darreres hores d'estada a la ciutat, ja enllestides les maletes, demanà un volum i resultà ésser l'actual ms. 6399, *Ordinatio omnium librorum et voluminum repertorium in maiori libraria sacri palatii Avinionis*, amb la data explícita de 1407.³⁵ Un llibre doblement important, car no sols conté la llista de 1582 volums, ans encara permet de seguir la distribució material dels llibres en «armarium», «domuncula» i «ordo» i, sobretot, porta al principi una explicació teòrica, de teoria biblioteconòmica, dels criteris que havien presidit la distribució esmentada.³⁶ Altra vegada, l'inventari no afecta directament el nostre tema, però és el darrer catàleg de la biblioteca papal d'Avinyó abans de la seva partició i parcial trasllat a terres catalanes i, per tant, és punt de referència obligat per a saber allò que significava la part transportada en relació a la biblioteca completa.

Entre 1893 i 1900, Ehrle faria una altra aportació, també indirecta, a la història de la biblioteca papal de Peníscola, en publicar el testament del cardenal Pèire de Foix, en el qual consta que deixava tots els seus llibres al Col·legi de Foix, de Tolosa de Llenguadoc, exceptuats alguns, llegats a l'homònim nebot, també futur cardenal, i un o més exemplars de *Vita Christi* a la catedral de Les-car.³⁷ Ja és sabut, des de Léopold Delisle, que el primer conjunt era format per

«... le besoin seul de déterminer avec exactitude l'emplacement de la Bibliothèque lui (a Franz Ehrle) fit concevoir le dessein de reconstituer le Palais Apostolique tout entier».

35. *Un catalogo fin qui sconosciuto della biblioteca papale d'Avignone (1407): Il codice S. 3 della Biblioteca Nazionale di Madrid*, dins *Fasciculus Ioanni Willis Clark dicatus*, Canterbury 1909, 97-114; *Nachträge zur Geschichte der drei ältesten päpstlichen Bibliotheken*, dins *Kirchengeschichtliche Festgabe Anton de Waal zum goldenen Priesterjubiläum dargebracht* («Römische Quartalschrift». Supplementheft xx), Friburg de Brisgòvia 1913, 337-369. La narració de la troballa és a les pp. 97-98 i 352, respectivament.

36. Vegeu les pàgines 111-114 i 353-360, respectivament, dels dos estudis citats en la nota anterior, on hi ha transcrit el fragment inicial de l'explicació teòrica relativa al repartiment de la biblioteca, exposició que hom trobarà completa dins Pascual GALINDO ROMEO, *La biblioteca de Benedicto XIII (Don Pedro de Luna)*, Saragossa 1979, 83-89. En tots dos articles d'Ehrle hi ha la reconstrucció dels armaris que formaven la biblioteca avinyonesa, pp. 113 i 356, reconstrucció a la qual Gabriel Colombe introduiria un petit canvi, deixant uns seixanta centímetres entre el terra i la postada més baixa de l'armari, tal com hom pot veure en el seu *La «Libraria Magna» dans la Tour des Anges (avec plan)* (Au Palais des Papes d'Avignon. Recherches critiques et archéologiques XI), París, Honoré Champion 1915, 21, i en el desplegable al final del fascicle.

37. *Der Cardinal Peter de Foix der Aeltere, die Acten seiner Legation in Aragonien und Sein Testament*, dins «Archiv für Literatur- und Kirchengeschichte des Mittelalters», VII (1893-1900), 421-514; el *Testamentum... cardinalis de Fluxo vulgariter nuncupati, anno 1464*, ocupa les pàgines 495-511; la disposició testamentària relativa als llibres es pot llegir en la pàgina 507.

molts volums procedents de Peníscola, però també el segon, destinat al nebot, podia contenir-ne.

La troballa de Madrid devia esperonar encara més Franz Ehrle en la preparació del volum segon de la seva *Historia Bibliothecae Romanorum Pontificum Bonifatianae tum Avenionensis*, però el 1895 era nomenat prefecte de la Biblioteca Apostòlica Vaticana, raó per la qual, encara que mai no renuncià al seu projecte, l'hagué d'anar ajornant de manera indefinida, fins que la mort li impedí de realitzar-lo.

Això no obstant, la troballa de Madrid fou objecte d'un article de 1909,³⁸ en el qual, apartant-se ja definitivament de De Rossi, distingia quatre biblioteques papals: la que arribà a Innocenci III; la de Bonifaci VIII, dispersada a Assís entorn de 1345; la d'Avinyó, que hauria durat del temps de Climent V al de Benet XIII; i la que recomença amb Martí V i arriba fins ara.³⁹ Narrada la troballa de l'actual ms. 6399 de la Biblioteca Nacional de Madrid, en subratlla l'interès pel fet que permet de saber com era la biblioteca papal immediatament abans de la seva desmembració i per la teoria biblioteconòmica exposada en la introducció del catàleg. Aquest era ordenat seguint les quatre facultats universitàries (amb les arts abans que la medicina i el dret dividit en canònic i civil, 105-107). L'anotació de cada volum respon a l'objectiu de fer fàcil trobar els llibres en la biblioteca (i no pas, com en els inventaris pròpiament dits, al d'identificar un volum en tant que bé avaluable); d'ací ve la numeració amb xifres romanes. El catàleg més acostat al de 1407 és el de Peníscola (el publicat per Faucon), ni que només fos perquè els 671 primers volums del trobat a Madrid consten trets d'Avinyó; res d'estrany, doncs, que els dos catàlegs encaixin perfectament, tot i que, en general, la descripció del de Peníscola, quant al contingut de cada volum, sigui més completa i detallada. El de 1407, en canvi, seria l'únic a explicar la distribució de la biblioteca, que Ehrle transcriu en l'apèndix, bo i reconstruint els quatre cossos d'armari.⁴⁰ La «*Libreria maior*» de Peníscola hauria estat, materialment, una reproducció exacta de l'avinyonesa.⁴¹

38. *Un catalogo...* (citat en la nota 35), article que fou resumit dins *Nachträge...* (citat en la nota 35). Durant aquells primers anys del segle, Ehrle havia publicat *Martin de Alpartils Chronica actitatorum temporibus domini Benedicti*. Zum erstmalig veröffentlicht. Band I. *Einleitung, Text der Chronik, Anhang ungedruckter Aktenstücke* (Quellen und Forschungen aus dem Gebiete der Geschichte XII), Paderborn, Ferdinand Schöningh 1906, XLII i 616 pp., on, però només trobem l'afirmació que el volum S.I.10 de la biblioteca de El Escorial provindria «der so reichen Bibliothek von Peniscola», 583.

39. *Ibid.*, 98-99.

40. Vegeu la nota 36. El fragment inicial, explicant les raons teòriques de l'ordenació de la biblioteca ocupa les pàgines 111-114.

41. *Ibid.*, 110: «Nella loro parte tecnica tanto la biblioteca quanto il catalogo di Peniscola sono un'esatta riproduzione della biblioteca e del catalogo d'Avignone del 1407».

Els tres manuscrits de Barcelona

Mentre Ehrle escrivia i publicava l'article acabat de resumir, a Barcelona, a començaments de 1908 començaven els contactes encaminats a l'adquisició del fons de manuscrits, que hom aleshores anomenava «de Benet XIII» (després, hom veuria que calia dir-ne «de Sánchez Munyoz») per part de l'Institut d'Estudis Catalans. L'adquisició es realitzà en quatre grups, en el segon dels quals hi havia tres inventaris de la biblioteca Papal de Peñíscola, ingressats en la secció de manuscrits de la biblioteca de l'esmentat Institut (ara Biblioteca de Catalunya) amb els números 229, 233 i 235.⁴² Contenien respectivament l'inventari de béns (també, per tant, de llibres) que anaren a mans del cardenal Peire de Foix els darrers dies d'agost i primers de setembre de 1429, el dels llibres que formaven la llibreria papal en el moment de la mort de Benet XIII i el dels que es trobaven en el seu estudi privat, ultra els que tenia rebuts en préstec Eiximèn Dahe, intítulat cardenal de Sant Llorenç.⁴³

Josep Pijoan, Francesc Martorell i Ramon d'Alòs, ja els anys 1910-1911, portaren de Barcelona a Roma fotografies de mostra dels tres volums (potser fotografies de la totalitat dels tres volums), les feren conèixer a Franz Ehrle i ell s'afanyà a donar-ne notícia en un article en el qual també resumia el de 1909 i presentava les parts que considerava més interessants dels catàlegs novament coneguts (la distribució de matèries de l'inventari de la llibreria papal i la descripció de la tiara de Sant Silvestre de l'inventari de béns i llibres posats en mans de Peire de Foix). De més a més, donava notícia del catàleg de Pero Sánchez Munyòs, de 1483⁴⁴ i acabava amb l'afirmació que, prescindint d'allò que hi ha a París i a Roma, la principal font d'informació sobre els darrers anys de la biblioteca de

42. Encara que les dades, a les quals m'acabo de referir, siguin directament deduïbles de la *Ressenya de la formació de la Biblioteca*, dins «Butlletí de la Biblioteca de Catalunya», I (1914), 8-12, i més en particular 11, i de la *Crònica* de la pàgina 30 del mateix volum, on hi ha notícia de l'entrada del tercer, i d'*ibid.*, II (1915), 118, amb notícia del quart i darrer, ara hom pot veure també un resum de l'operació de compra dels manuscrits «Sánchez Munyoz» al llibreter barceloní Salvador Babra, en Jacques MONFRIN, *La bibliothèque Sánchez Muñoz et les inventaires de la bibliothèque Pontificale de Peñíscola*, dins *Studi di Bibliografia e di Storia in onore di Tammaro De Marinis*, III, [Verona] 1964, 229. Un resum de la notícia es troba també en Franz EHRLE, *Nachträge...* (citada nota 35), 360-361.

43. Hi havia, de més a més, els catàlegs dels llibres dels Sánchez Munyoz de Terol, publicats per Jacques Monfrin en l'article citat en la nota anterior, i per Curt WITTLIN, *Les manuscrits dits «del papa Luna» dans deux inventaires de la bibliothèque de Gaspar Johan Sánchez Munyoz à Teruel*, dins «Estudis Romànics», XI (1962 [1964]) = *Estudis de literatura catalana oferts a Jordi Rubió i Balaguer*, 11-32. El mateix Wittlin ha analitzat el volum en el qual es troben els dos catàlegs de 1484 i 1530, en el seu *Noticias del archivo medieval de la familia Sánchez Muñoz, de Teruel*, dins «Teruel», núm. 44 (julio-diciembre 1970), 5-26, en particular 14-25.

44. *Nachträge...* (citada en la nota 35), 360-368. El resum de l'article de 1909 (*Un catalogo...*, també citat en la nota 35), es troba en les pàgines 351-360.

Peníscola s'havia de cercar, d'acord amb les notes marginals, a Catalunya i a València.⁴⁵

La primera guerra europea (1914-1918) provocaria una fractura en els estudis que ens ocupen; més encara, les dificultats de comunicació causades pel conflicte, unides a d'altres factors més personals, segurament expliquen el fet que els dos llibres apareguts a Barcelona i a París l'any 1920 i que ja haurien hagut de treure profit de les fonts conegudes des de feia uns quants anys, no sols les desconeguin, ans encara manifestin una insensibilitat total davant el problema de la biblioteca papal de Peníscola entre 1423 i 1429. Em refereixo a les dues biografies, d'alguna manera complementàries, de Sebastià Puig i Puig sobre Pere de Luna⁴⁶ i de François Baron sobre el cardenal Pèire de Foix.⁴⁷ Un i altre es limiten a una fugissera referència, basada la del primer en les manifestacions de Joan Carrer, publicades a començaments del segle XVIII per Edmund Martène i Ursicin Durand dins el *Thesaurus novus anecdotorum*⁴⁸ i en Léopold Delisle la del segon.⁴⁹

D'altra banda, l'elevació de Franz Ehrle a la dignitat cardenalícia (1922) transformava gairebé en impossible l'esperança de veure acabat i publicat el segon volum de la seva història.⁵⁰

45. *Nachträge...* (citat en la nota 35), 369: «... zeigen die Randnoten obiger Inventare, dass abgesehen von dem in Rom und Paris verwahrten, das Fehlende in Katalonien und València zu suchen ist».

46. Sebastià PUIG Y PUIG, *Episcopologio Barcinonense. Pedro de Luna, último papa de Aviñón (1387-1430). Raimundo de Escales (1387-1398). Fr. Juan Armengol (1398-1408). Francisco de Blanes (1409-1410). Francisco Climent (a) Çaperà (1410-1416). Andrés Bertran (1416-1420). Francisco Climent (1420-1430)*, Barcelona 1920, 376.

47. François BARON, *Le cardinal Pierre de Foix le Vieux (1386-1464) et ses legations*, dins «La France Franciscaine», III (1914-1920), 286-334; IV (1921), 1-40, 245-287; i edició formativa volum substantiu, sota el mateix títol, Amiens 1920, 46, nota 3 del llibre. Durant els anys de la Primera Guerra Europea (1914-1918) fou editat com a fascicle independent a París l'any 1915 l'article publicat l'any anterior dins «Mémoires de l'Académie de Vaucluse» per Gabriel Colombe, *La «Libraria magna»...* (citat en la nota 34). Encara que no s'ocupa de la biblioteca de Peníscola, en recordarem un parell de detalls: primer, l'observació clarament destinada a Ehrle, que certs problemes relatius a la construcció de l'edifici només poden ésser plenament solucionats per la historiografia local, 3-4; segon, que el pis superior a la cambra del papa en la Torre dels Àngels no era tot ell ocupat per la biblioteca, ans només la meitat, car l'espai era dividit per un envà, 21. Ja he esmentat la precisió que els armaris haurien estat elevats seixanta centímetres sobre el terra. Atès el principi, que tothom sembla acceptar, que la biblioteca de Peníscola era reproducció de la d'Avinyó, aquests detalls podrien ésser interessants per a la reconstrucció de la «Magna Libraria» de Peníscola.

48. En el lloc citat en la nota 46, Sebastià Puig es limita a traduir el pas corresponent de Joan CARRER, de Turena, *Litterae ad Johannem Armaniaci comitem et universos christifideles*, de 20 de gener de 1429, carta editada per Edmund MARTÈNE i Ursicin DURAND, dins *Thesaurus novus anecdotorum*, vol. II, París 1717, columnes 1731-1732.

49. François Baron en el lloc citat en la nota 47 es limita a reproduir algunes de les notícies publicades per Léopold DELISLE, *Le cabinet...* (citat en la nota 3), 493.

50. La situació del segon volum de la *Historia...* de Franz Ehrle és publicada per Pietro GUIDI, *Inventari di libri nelle serie dell'Archivio Vaticano (1287-1459)* (Studi e testi 135), Ciutat del Vaticà 1948, 12 i 68. D'aquestes notícies es dedueix que la part relativa a la «Bibliotheca minor» ja és estampada.

Calia, doncs, avançar pel camí de les aportacions puntuals i això és allò que s'esdevingué aquell mateix any 1922 i el següent 1923, en publicar el caputxí Martí de Barcelona l'inventari dels llibres que formaven les restes de la biblioteca papal de Peníscola en fer-se càrrec del castell el cardenal Pèire de Foix, el 25 d'agost de 1429.⁵¹ Les cinc pàgines d'introducció resumeixen notícies biogràfiques i bibliogràfiques de Pere de Luna, recullen dades de Delisle sobre manuscrits que ara són a la Bibliothèque Nationale de París i presenten els tres catàlegs de la Biblioteca de Catalunya.⁵² Per la seva banda també creu que l'editat per Faucon és fragmentari, però s'aparta d'aquest autor en considerar que el conjunt de llibres existents a Peníscola no sols no triplicava els consignats en aquell inventari, ans «no eren gaires més» dels documentats en els inventaris de la Biblioteca de Catalunya, ja que en vida de Benet XIII aquest n'hauria donat molts i després de la seva mort se n'haurien salvats pocs.⁵³

El resultat, doncs, és aquest: deu anys després de descoberts els tres inventaris de Peníscola, Martí de Barcelona publicava el darrer, segurament perquè es tractava de llibres que havien anat a mans d'un franciscà. Després, durant més de seixanta anys, tot i haver temptat segurament més d'un, els altres dos inventaris seguien fins ara inèdits.

Un conjunt de satèl·lits

L'afirmació acabada de fer val només en el seu sentit més estricte i de cap manera no ha d'ésser interpretada com si durant aquests seixanta-cinc anys no hi hagués hagut cap aportació al tema que ens ocupa. Ben al revés, les aportacions han estat considerables i valuoses, però més o menys indirectes en relació a la biblioteca papal de Peníscola i, no cal dir, als dos inventaris encara inèdits.

De fet, al final d'aquella mateixa dècada arribava la publicació de l'inventari descobert el 1893 per Franz Ehrle i que ell ni fins aleshores ni després no publicaria. L'edició fou realitzada l'any 1929 per Pascual Galindo com a lliçó inaugural del curs 1929-1930 de la Universitat de Saragossa.⁵⁴

La introducció —aquesta és la part pròpia de Galindo— comença amb una apologia de Benet XIII, en particular contra l'acusació de nigromàntic que li carregaren alguns francesos assistents al concili de Pisa,⁵⁵ interès que Galindo

51. MARTÍ DE BARCELONA, *La biblioteca papal de Peníscola*, dins «Estudios Franciscanos», XXVIII (1922), 331-341, 420-436; i «Estudios Franciscanos», XXIX (1923), 88-94 i 266-272.

52. *Ibid.*, 331-336.

53. *Ibid.*, 333.

54. Prof. [Pascual] GALINDO ROMEO, *La biblioteca de Benedicto XIII (Don Pedro de Luna)*, Saragossa 1929, 221 pp.

55. En relació a aquest tema, em permeto de remetre a una de les esmentades acusacions, la formulada per Joan Guiart, publicada pel signant en *Documents i precisions entorn de Francesc Eiximenis*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», 1 (1982), 191-215, en particular 211-212 i 197-198.

justifica presentant-lo com un de tants camps culturals, als quals arribava la curiositat d'aquell home,⁵⁶ i que s'han traduït en seccions fins aleshores inexistents en la biblioteca papal⁵⁷ (en tota la introducció, Galindo subratllarà una altra de les cares d'aquest interès, la de l'amor als llibres d'autors llatins clàssics, en particular Sèneca).⁵⁸

Galindo dedica algunes pàgines a la biblioteca que posseïa el cardenal Pere de Luna, l'inventari de la qual havia ja publicat Ehrle i ell reedita, bo i confirmant l'atribució.⁵⁹ La seva ordenació coincidiria «casi fundamentalmente» amb els criteris que presidirien els catàlegs posteriors.⁶⁰ Aquest catàleg ja manifestaria l'atenció de Pere de Luna envers les obres de controvèrsia antijueva, amb la conseqüència que la *Disputa de Tortosa* o *Processus contra iudaeos* no seria fruit de l'oportunisme d'un moment.⁶¹

Entrem ja, guiats per Galindo, en la biblioteca papal de Peníscola, muntada a semblança de la d'Avinyó, potser en l'estança anomenada «Torre del papa».⁶² Creu que el catàleg que ell publica no és el primer realitzat en temps del pontificat de Benet XIII i que l'actual volum de la Nacional de Madrid mai no estigué a Peníscola ans en poder de Martín d'Alpartil, a través del qual i de Jerónimo Zurita, hauria arribat a la biblioteca del rei i, per tant, a la Nacional. Defensa, en conseqüència, que la nota marginal del f. 66, «Hucusque portati de Avinione» no significa «portats d'Avinyó», cosa que menaria a pensar en Peníscola com a lloc de destí i per tant com a lloc que explicaria la redacció de la nota, ans «trets d'Avinyó», d'acord amb el sentit del verb castellà «llevar». El volum, per tant, hauria restat a Avinyó a mans de Martín d'Alpartil i l'hauria acompanyat a Saragossa.⁶³

I heus-nos, finalment, arribats als inventaris de Peníscola pròpiament dits. El primer hauria estat el que es trobava entre els *Libri in studio...* (n. 134), còpia o imitació del d'Avinyó 1407.⁶⁴ El segon seria el de París, BN lat. 5156A, publicat per Maurice Faucon. Comparat amb el de 1407, d'Avinyó, se'n diferenciaria pel fet que a Peníscola la biblioteca papal no s'hauria pogut instal·lar en una sola peça ans en llocs diversos del castell, raó per la qual el catàleg parisenc no dona la signatura de cada llibre, cosa ajornada per al moment en el qual la

56. Pascual GALINDO ROMEO, *La biblioteca...* (citada en la nota 54), 13-17.

57. *Ibid.*, 15.

58. *Ibid.*, 40-42.

59. *Ibid.*, 17-19 (atribució confirmada) i 61-72 (text de l'inventari).

60. *Ibid.*, 18.

61. *Ibid.*, 18-19.

62. *Ibid.*, 19-20: «A imitación, sin duda, de la torre de Aviñón, aunque, como es natural, en proporciones más limitadas, se arregló luego para habitaciones de Benedicto y tal vez para biblioteca la torre que en Peñíscola se ha conocido siempre con el nombre de *Torre del Papa*, y que ostenta airosa, encima de su puerta, las armas o escudo de Benedicto XIII».

63. *Ibid.*, 20-23.

64. *Ibid.*, 22.

biblioteca tornés a ésser tota en un lloc.⁶⁵ I així hem arribat als tres inventaris de la Biblioteca de Catalunya.

El ms. 233 permet de conèixer la distribució global de la biblioteca gran. Seguint Ehrle, remarca les notícies sobre el destí de cada còdex, bo i afegint pel seu compte que tals notícies demostrin les dificultats econòmiques del grup de Peníscola durant els darrers anys del Cisma, subratlla que confirmen la data de mort de Benet XIII indicada per Martín d'Alpartil i els autors aragonesos que el seguiren i assegura que la distribució dels llibres en «ordo-domuncula-armarium» seria «continuación indudable de los catálogos anteriores».⁶⁶ Presenta breument el contingut del ms. 235, bo i destacant-ne l'ordre de catalogació. També s'ocupa del ms. 229, inventari final dels llibres que acabava d'ésser publicat per Martí de Barcelona.⁶⁷ Aquesta darrera pàgina pot ésser completada amb les més polèmiques dedicades al segrest de les restes de la biblioteca papal per Pèire de Foix.⁶⁸

Coneguts els tres inventaris barcelonins, Galindo torna a l'objecte de la seva publicació, el catàleg avinyonès de 1407 i es fixa en la seva distribució o esquema, que compara amb la del correlatiu de Peníscola, deduïble del catàleg de Faucon.⁶⁹ Els dos paràgrafs següents subratllen la munificència de Benet XIII envers els seus llibres, demostrada pels exemplars copiats per a ell, conservats en la BN de París, i per certes notícies relatives a copistes que treballaren per a ell, ocasió que aprofita per a distingir les diverses classes de lletres i els respectius preus de còpia o il·lustració;⁷⁰ i l'interès per les obres dels autors clàssics, del qual ja hem parlat.⁷¹

Tornem altra vegada al catàleg de 1407, en el qual distingeix el pròleg o introducció, que justifica la seqüència de temàtiques a l'interior de la biblioteca, la taula o índex que permet de conèixer-ne la collocació material, i l'inventari o catàleg pròpiament dit. La introducció, de més a més, permet de saber la data de composició. L'inventari pròpiament dit era intencionalment distribuït en tres columnes (la primera per a la signatura, la segona per a la descripció del volum, la tercera per a rúbriques que permetien conèixer fàcilment el contingut del llibre, però s'aturen en el volum núm. 13). El tom de Madrid conté, encara, correccions de mà de Martín d'Alpartil,⁷² identificació basada en la igualtat de calligrafia amb el volum de l'Escorial que conté la seva *Chronica actitatorum temporibus domini Benedicti XIII*.⁷³

65. *Ibid.*, 22-23.

66. *Ibid.*, 25-27; les paraules transcrits entre cometes es troben al final de la pàgina 27.

67. *Ibid.*, 28-29. Vegeu també nota 41.

68. *Ibid.*, 43-46.

69. *Ibid.*, 29-34.

70. *Ibid.*, 35-39.

71. Vegeu la nota 58.

72. Pascual GALINDO ROMEO, *La biblioteca...* (citada en la nota 54), 45-49.

73. Vegeu la nota 38.

El darrer apartat de la introducció de Galindo és dedicat a la biblioteca personal d'Alpartil, de la qual no s'ha conservat inventari, però gràcies a documents de Saragossa és possible de refer una llista de quaranta nou volums que li havien pertangut.⁷⁴

La situació política i bèlica d'Europa dels anys 1936-1945 segurament explica el fet que fins a l'any 1947 (i, segurament, gràcies a la relativa pau de la qual devia poder fruit un «scriptor» de la Biblioteca Vaticana) no trobem noves aportacions al tema, i encara com a apèndix al volum primer de la *Historia...* de Franz Ehrle,⁷⁵ després que la seva mort l'any 1934 feia impossible l'existència del tan anunciat com esperat volum segon.

Per la seva banda, Pelzer, el volum del qual, en tant que complement del primer d'Ehrle, no toca directament el nostre tema, oferia qualque indicació digna d'ésser recordada, com és ara la doctrina definitiva de les quatre biblioteques pontificies,⁷⁶ les dues pàgines de notes a la llista de llibres de Pere de Luna cardenal, l'enumeració dels successius catàlegs dels seus llibres, cardenal o papa que fos, i algunes precisions relatives a la localització de la biblioteca en el palau papal avinyonès⁷⁷ (interessants per a la hipòtesi que la de Peníscola fos a semblança d'aquella).

En contraposició amb els decennis anteriors, el dels anys 1960 assistiria a la represa d'un interès pel tema, que ja no decauria.

74. Pascual GALINDO ROMEO, *La biblioteca...* (citat en la nota 54), 53-58. Potser perquè tothom esperava el segon volum d'Ehrle i no li volia envair el terreny (Galindo s'hi trobà, *ibid.*, 75, nota 6), el fet és que els anys 1920-1945 són escassos d'estudis. Una mostra i prova alhora pot ésser aquest fet: cap dels vuitanta-un estudis que omplen els cinc volums de la *Miscellanea Francesco Ehrle* (Studi e testi 37-41), Ciutat del Vaticà 1924, no és dedicat al nostre tema, tot i que era un dels més importants per a l'homenatjat. L'estudi de Gabriel COLOMBE, *La «Grande Trésorerie» au Palais Apostolique d'Avignon*, en el vol. II, 504-523, només conté una referència fugissera al fet que el creixement de la llibreria prenia espai al tresor en el pis alt, el 1380 (513). I Sebastià PUIG i PUIG, *Itinerario del papa Luna de Perpignan a Tarragona*, en el vol. III, 130-156, no fa ni un esment a possibles llibres rebuts d'Avinyó entre el 10 de juliol de 1409 i el 25 de juliol de 1410, quan tot fa pensar que en aquestes dates les remeses havien d'ésser nombroses i importants (la cèlebre dels «quatuor botarelli», conservada a l'ASV, *Collett.*, 469B, ff. 13-16, cau en aquells dotze mesos, car és datada el 23 de setembre de 1409).

75. Augustus PELZER, *Addenda et emendanda ad Francisci Ehrle Historiae Bibliothecae Romanorum Pontificum tum Bonifatianae tum Avenionensis tomum primum*, Ciutat del Vaticà 1947, VIII i 184 pp. Només un any després de publicat el volum de Pelzer, la Biblioteca Vaticana editava el llibre de Pietro GUIDI, *Inventari di libri nelle serie dell'Archivio Vaticano (1287-1459)* (Studi e testi 135), Ciutat del Vaticà 1948, 84 pp., on, ultra allò que consta en la nota 50, trobem, en les pp. 69-70, núms. 221-226, i pp. 71-72, núms. 234-237, data i títol dels inventaris parcials o fragmentaris de l'ASV, *Collett.* 469B, alguns dels quals són relacionats amb la biblioteca papal de Peníscola, com és ara la remesa dels «quatuor botarelli», des d'Avinyó, a la qual m'acabo de referir en la nota immediatament anterior.

76. PELZER, *Addenda...* (citat en la nota 75), 76.

77. *Ibid.*, 156-157 (notes a la llista de llibres de Pedro de Luna), 179-180 (enumeració dels successius catàlegs de llibres de Pedro de Luna/Benet XIII) i 177-178 (precisions sobre la situació de la «Magna Libreria» d'Avinyó).

Altra vegada Alemanya i França

Sigui'ns permès de prescindir una miqueta de la cronologia i d'agrupar els tres estudis d'Anneliese Maier publicats entre 1963 i 1966.⁷⁸

El primer és el catàleg dels llibres que restaven en el palau papal d'Avinyó en abandonar-lo els «catalans» el 22 de novembre de 1411.⁷⁹ L'encapçalament de l'inventari precisa que fou començat, durant els vuit darrers dies de llur estada, a requesta de Dídac Navarro, un dels homes de confiança de Benet XIII.⁸⁰ Era, doncs, un instrument de clarificació i certificació d'allò que els uns deixaven al palau i hi trobaven els altres. Establerta, per tant, la immediatesa del document —no de l'única còpia conservada, del s. XVII— i salvada la possibilitat d'algun descompte de detall, sembla evident d'afirmar que l'inventari avinyonès de novembre de 1411, sumat a allò que hom suposa ésser el primer inventari de Peníscola, editat per Faucon —precisem que en aquell moment Benet XIII ja hi havia fixat la residència feia quatre mesos justos, car hi havia entrat el 21 de juliol d'aquell mateix any— hauria de donar una suma molt aproximada del nombre total de volums de la biblioteca papal completa (només aproximada, perquè hi mancava un tercer factor, el de la biblioteca diguem-ne privada de Benet XIII o els «llibri in studio», ultra els que podia tenir prestats a uns i altres).⁸¹ En tant que sumand, doncs, de la biblioteca completa que en aquell moment es desmembrava de forma definitiva (les restes de la part que quedava a Avinyó, ni

78. La mateixa autora, onze anys abans, havia publicat *Der letzte Katalog der päpstlichen Bibliothek von Avignon (1594)* (Sussidi eruditi 4), Roma, Edizioni di Storia e Letteratura 1952, 68 pp., en la introducció al qual feia un resum massa poc matísat entorn de la biblioteca papal de Peníscola, del seu origen i del seu acabament, resum que potser només tindria interès a fi de comparar-lo amb les seves aportacions posteriors. El resum es troba en la pàgina 9, tant en el text com en la nota 7. Només per completesa recordaré que Nello VIAN, *Vaticano VI. La Biblioteca Vaticana*, dins «Enciclopedia Cattolica» XII, Ciutat del Vaticà 1954, 1123-1130, oblida que la biblioteca papal hagi tingut cap relació amb Peníscola.

79. Anneliese MAIER, *Der Katalog der päpstlichen Bibliothek in Avignon vom Jahr 1411*, dins «Archivum Historiae Pontificiae», 1 (1963), 97-177; reproduït en el conjunt d'articles de la mateixa autora publicats sota el títol d'*Ausgehendes Mittelalter. Gesammelte Aufsätze zur Geistesgeschichte des 14. Jahrhunderts III* (Storia e Letteratura 138), Roma, Edizioni di Storia e Letteratura 1977, 77-157. Franz Ehrle havia donat una primera notícia d'aquest inventari en *Zur Geschichte...* (citat en la nota 12), 14.

80. *Sequitur inventarium... ad requisitionem domini Didaci Navarri... durantibus octo diebus antequam ipse et alii Cathalani Palacium apostolicum Avenionensem detinentes ipsum Palacium dimitterent et etiam postquam illud dimiserunt...*, MAIER, *Der Katalog...* (citat en la nota anterior), 99-100, nota 7, de l'article i 79-80, nota 7 del llibre; EHRLE, lloc citat en la nota anterior.

81. L'operació només és vàlida en aquest sentit: el 20 de novembre de 1411, la biblioteca papal, formada pels volums d'Avinyó i de Peníscola, tenia més de 1972 toms. Gaires més? Alguns centenars, car, almenys cal sumar-hi els llibres presents en l'estudi del papa i segurament d'altres, repartits en diversos serveis oficials o deixats en préstec a personatges de la cúria. Seria molt allunyada de la realitat la xifra global d'uns 2400 a 2500 volums?

que sigui mermades, desembocarien a la Biblioteca Vaticana;⁸² les restes de la part de Peníscola s'escamparien molt, però la part principal arribaria a la Bibliothèque Nationale de Paris),⁸³ el catàleg de 1411 és element a tenir en compte a l'hora d'estudiar els primers anys de la biblioteca papal de Peníscola. En una nota publicada l'any següent,⁸⁴ afegia una notícia certament interessant: l'actual Vat. lat. 1453, d'acord amb tots els elements de judici, seria el mateix volum que fou inscrit en l'inventari dels volums que restaven a Peníscola després de l'abdicació de Climent VIII i porta el núm. 474 de l'edició de Martí de Barcelona; i podria ésser idèntic amb un dels volums dels *Libri qui portantur ubique...*, aquell que en l'edició de la mateixa Anneliese Maier porta el núm. 202.⁸⁵

82. Vegeu Anneliese MAIER, *Der letzte Katalog der päpstlichen Bibliothek von Avignon (1594)* (Sussidi eruditi 4), Roma 1952, 19-20 (també aplegat en el llibre citat en la nota 79, 200-201); així s'explica que la mateixa autora catalogués els còdexs de l'antiga biblioteca d'Avinyó, ara en la Biblioteca Apostòlica Vaticana, en el seu *Codices Burghesiani Bibliothecae Vaticanae* (Studi e testi 170), Ciutat del Vaticà 1952, 496 pp.

83. Vegeu la nota 10.

84. Anneliese MAIER, *Zu einigen Handschriften der päpstlichen Bibliothek von Avignon*, dins «Archivum Historiae Pontificiae», 2 (1964), 323-328 i dins *Ausgehendes...* (citat en la nota 79), 159-166.

85. En l'article que ens ocupa, la senyora Maier identifica alguns dels volums romanos a Avinyó l'any 1411 amb còdexs actuals de la Biblioteca Vaticana (ultra els Borghese, és clar). Dos d'ells entren en el nostre tema. L'actual Vat. lat. 979, ben identificat amb l'anotació número 717 del catàleg de 1369 (EHRLE, *Historia...* (cit. nota 27), 342: «Item distinctiones Mauriti, cooperte corio nigro, que incipiunt in secundo folio post quedam alia folia scripta: *abhominabile* et finiunt in penultimo folio: *letifi*», ja que realment la primera paraula del segon foli i la darrera del penúltim coincideixen encara ara: però també coincideixen les paraules inicial i final assenyalades en el número 1000 del nostre catàleg S: «*Distinctiones Mauriti, cum coopertis de nigro lacerato. Legitur in secundo colondello secundi folii «secundum vota» et finit in eodem «accesserunt»*. Efectivament, el volum 979 és escrit a dos corondells i les paraules inicial i final del segon foli són «secundum vota» i «accesserunt». Tenim, doncs, la trajectòria d'un volum força ben documentada: hauria estat a la biblioteca papal d'Avinyó ja l'any 1369, després hauria passat a la de Peníscola fins a la mort de Benet XIII, hauria estat donat a fra Pere de Puig i per quins camins? hauria arribat no gaire tard a la Biblioteca Vaticana.

Hi ha un altre cas que, d'una banda ens afecta força directament (es tracta d'una obra de Guiu Terrena) i de l'altra posa un problema fins ara ben obert. És el Vat. lat. 1453. Maier no es va atrevir mai a afirmar la plena identitat («... könnte... identisch sein...», 327) del volum amb el dels *Libri qui portantur ubique...* (llista editada en l'article citat en la nota següent), 165, núm. 202: *Commentum super Decretum Episcopi Elnensis* i amb el núm. 474 de les restes de la biblioteca lliurades al cardenal Peire de Foix, llista publicada per MARTÍ DE BARCELONA, *La biblioteca...* (citat en la nota 51), 266: «Item, *lectura Episcopi Elnensis super decreto* incipit in prima columna in littera rubea *incipit commentarium super decreto* et finit in sequenti *et aliorum quum non statim potest esse*». Com que en aquest punt la llista del cardenal de Foix és còpia de l'*Inventarium librorum in studio repertorum...*, editat en aquest mateix volum com a catàleg P: «Item, *Lectura Episcopi Elnensis super Decreto*. Incipit in prima columna, in littera rubea «*Incipit commentarium super Decreto*» et finit in sequenti «*et aliorum que non statim patet esse*» (és el núm. 108), prescindint ara del detall que Maier no assenyalés que l'èxplícit no diu «quum» ni «potest» en el volum real, ans «que» i «patet» (la darrera paraula és abreujada «pz», però la «z» amb cua, tant en l'*Inventarium* com en el volum), no tinc dubte que la identificació és plenament confirmada. Fins ací tenim un resultat clarificador.

Però ara ve el problema. ¿Com s'explica que aquest volum tret de Peníscola pel cardenal

Amb l'estudi d'allò que ella anomena la «Biblioteca minor», la mateixa autora s'acosta tant a la biblioteca papal de Peníscola que arriba fins a la porta.⁸⁶ En efecte, defineix la «minor» el conjunt de manuscrits que acompanyava Benet XIII en els seus anys de continus desplaçaments, des de la fugida del palau d'Avinyó fins a l'assentament a Peníscola (1403-1411). Tal conjunt és conegut pel fet d'haver-se'n conservat dues llistes, a l'Arxiu i a la Biblioteca Vaticana, respectivament.⁸⁷ En la introducció prèvia al text de la llista, la senyora Maier distingeix quatre biblioteques de Benet XIII: l'anterior a l'elecció papal, la papal dels anys 1394-1403, la petita dels anys de desplaçaments i la papal de Peníscola. Dedicava algunes pàgines a la segona, interessants, però que no cauen en el nostre tema. Resumim, en canvi, les seves afirmacions sobre la biblioteca papal de Peníscola: almenys des del moment de l'entrada definitiva (1411 o 1415) de Benet XIII a Peníscola, hom unificà els llibres arribats d'Avinyó i els de viatge, conjunt que rebé una nova ordenació, la del catàleg publicat per Faucon, posterior, per tant, a 1411.⁸⁸ Però la «Libreria maior» no era l'únic espai del castell de Peníscola destinat a llibres, car també n'hi havia en el «studium», lloc en el qual cal suposar que es trobaria la major part dels que formaven la «bibliotheca minor».⁸⁹ L'article s'acaba indicant la necessitat de prudència a l'hora d'identificar un volum d'aquesta llista amb els dels altres catàlegs.⁹⁰

En un darrer article, Anneliese Maier va pràcticament esgotar les possibilitats del Vat., Barb. lat. 3180, publicant la llista de préstecs de llibres de la biblio-

de Foix, no hagi anat a Tolosa de Llenguadoc i a la Bibliothèque Nationale de París, ans a la Biblioteca Vaticana, i encara en un moment no massa tardà?

Com que fins ara ningú no s'ha atrevit a proposar cap hipòtesi, m'atreviré a assenyalar un camí possible i, per tant, sense ni la més remota intenció d'afirmar res més que la possibilitat de la hipòtesi: en el moment més tibant de la tensió entre el concili de Basilea i Eugeni IV, a darreries del 1433 i primeries del 1434, el cardenal Joan de Casanova passa una temporada, diguem-ne de reflexió, a Avinyó, prop Pèire de Foix. Joan de Casanova ha estat «Episcopus Elnensis» almenys de 1425 a 1431 (i, qui sap si per la gran confusió de tots els ordres, agravada per les tensions entre Alfons dit el Magnànim i els papes en el moment de la conquesta de Nàpols, continuava exercint com a «administrador» d'Elna). Rebé ell, «episcopus Elnensis», un volum que podia considerar una mica «seu», se l'endugué a Florència, on es trobà amb Eugeni IV i mort al cap de poc «in curia» passà el llibre per dret d'espoli a la biblioteca papal? És només una hipòtesi on no n'hi havia cap. En relació a Joan de Casanova, sigui'm permès de remetre al meu *Raphael de Pornaxio, Joan de Casanova o Julià Tallada? Noves dades sobre l'autor del «De potestate papae et concilii generalis» (i obres complementàries), publicat a nom de Juan de Torquemada*, dins «Gesammelte Aufsätze zur Kulturgeschichte Spaniens», 29 (1978), 457-482.

86. Anneliese MAIER, *Die «Bibliotheca Minor» Benedikts XIII. (Petrus' de Luna)*, dins «Archivum Historiae Pontificiae», 3 (1965), 139-191 i dins *Ausgehendes Mittelalter...* (citat en la nota 79), 1-53.

87. Es troba dins l'ASV, *Reg. Aven.*, 231 en primera redacció i dins la Biblioteca Apostòlica Vaticana, Barb. lat. 3180, en segona, amb afegits d'almenys dues mans.

88. MAIER, *Die «Bibliotheca...»* (citat en la nota 86), 149-150 de la revista i 12-13 del llibre.

89. *Ibid.*, 151 i 14, respectivament.

90. *Ibid.*, 152 i 15, respectivament.

teca papal entorn del 1410.⁹¹ L'article és complementari del dedicat a la «Bibliotheca minor» i, igual com aquell, no entra pròpiament en la biblioteca papal de Peníscola, ans es limita al temps immediatament anterior. No ens afecta, doncs, directament, però en canvi conté dos bons punts de referència: les pàgines dedicades a la identificació de les vuitanta-set obres lliurades en préstec, ja que es tracta de volums que formaran part d'una de les dues biblioteques papals de Peníscola⁹² i el conjunt de persones o personatges beneficiaris de tals préstecs⁹³ (és interessant de constatar que els curials o cortesans de Benet XIII entorn de 1410 hauran desaparegut tots al cap de vint anys, car cap d'ells no serà receptor de cap dels volums de la biblioteca papal que serviran de paga des dels cardenals a la bugadera).

La competència entre França i Alemanya que hem trobat en la relació de Maurice Faucon amb Franz Ehrle sembla reproduir-se entre Jacques Monfrin, d'una banda, i Anneliese Maier i Curt Wittlin, de l'altra. Car el primer, ja l'any 1959, havia enllestida l'edició dels *Libri qui portantur ubique...*, o «Bibliotheca minor», en realitat publicada per Maier,⁹⁴ i quan començarà d'ocupar-se de la biblioteca turolesa de la família Sánchez Munyoz, hereva de la de Gil Sánchez Munyoz o Climent VIII, trobarà la companyia i competència de Curt Wittlin.⁹⁵

Això no obstant, Jacques Monfrin publicaria almenys dos articles entorn de la biblioteca papal de Peníscola: el dedicat a la de fra Francesc Eiximenis,⁹⁶ en el qual, ultra donar alguna notícia del volum de l'Arxiu Secret Vaticà, *Collect.* 469B, on es troben d'altres llistes de llibres certament relacionats amb Peníscola, publicaria la dels sis volums propietat de mestre Francesc, que entraren en la biblioteca papal després de la seva mort, en aplicació del «ius spoli»;⁹⁷ i el relatiu als llibres de la família Sánchez Munyoz, de Terol.⁹⁸

És sabut que Climent VIII renunciava als seus possibles drets a la càtedra de Roma el 26 de juliol de 1429 i que moria a Ciutat de Mallorca el 28 de desembre de 1446. Encara no havien passat quaranta anys d'aquest traspàs, el nebot Pero Sánchez Munyoz també moria i la seva vídua encarregava al notari de

91. Anneliese MAIER, *Ein Leibregister aus der Bibliothek des letzten Avignoner Papstes Benedikt XIII (Petrus de Luna)*, dins «Rivista di Storia della Chiesa in Italia», XX (1966), 309-237 i dins *Ausgehendes Mittelalter...* (citat en la nota 79), 55-76.

92. *Ibid.*, 317-322 i 65-71, respectivament.

93. *Ibid.*, 323-327 i 71-76, respectivament.

94. [Jacques] MONFRIN, *La bibliothèque de Francesc Eiximenis*, dins «Bibliothèque d'Humanisme et Renaissance. Travaux et Documents», XXIX (1967), 447-484, en concret 449, nota 15.

95. Vegeu més avall els treballs citats en les notes 103 i 104.

96. Vegeu el treball citat en la nota 94. El catàleg i les altres llistes de llibres d'Eiximenis han estat reproduïts per Daniel WILLIMAN, *Bibliothèques ecclésiastiques au temps de la papauté d'Avignon. I. Avant-propos* de Jacques MONFRIN. Indexs établis par Marie-Henriette JULLIEN DE POMMEROL (Documents, études et répertoires publiés par l'Institut de Recherche et d'Histoire des Textes 23, 1), París 1980, 287-306.

97. *Ibid.*, 474.

98. Jacques MONFRIN, *La bibliothèque Sánchez Muñoz et les inventaires de la Bibliothèque Pontificale à Peñíscola*, dins *Studi di bibliografia e di storia in onore di Tommaso di Marini*, III, [Verona] 1964, 229-269.

Terol, Fernando García, d'alçar inventari dels béns del difunt, també dels seus llibres. L'inventari de 1484, amb d'altres de posteriors, i els tres manuscrits amb sengles inventaris de la biblioteca papal de Peníscola, haurien format part, durant segles, de la mateixa biblioteca, cosa que ens permetria de saber la trajectòria que han seguit els tres inventaris acabats d'esmentar.⁹⁹ En canvi, entre els llibres Sánchez Munyoz, hi havia un *Inventarium librorum librerie Paniscole*, que sembla perdut i potser era l'original, del qual fou copiat l'inventari de l'actual ms. 233 de Barcelona, Biblioteca de Catalunya, o potser l'inventari complet, del qual el publicat per Faucon només era una part.¹⁰⁰ L'any 1530, Gaspar Sánchez Munyoz feia ell mateix nou inventari de la seva biblioteca, de contingut molt divers de l'anterior.¹⁰¹ Monfrin subratlla la quantitat i importància de volums catalans del de 1484, considera que els llibres llatins podrien ésser restes de la biblioteca personal de Gil Sánchez Munyoz i que alguns d'ells podrien venir de la biblioteca papal, però les descripcions són tan sumàries, que és impossible d'arribar a cap certesa.¹⁰² Després del text dels inventaris i de l'anotació corresponent, estableix taula alfabètica única dels llibres de tots dos catàlegs.

Simultàniament, la biblioteca turolesa dels Sánchez Munyoz atreia, tal com hem dit, l'atenció de Curt Wittlin. El seu primer article, datat l'any 1962 (en realitat el 1966),¹⁰³ coincidia amb el ja conegut de Jacques Monfrin no sols en la publicació dels dos inventaris de llibres de 1484 i de 1530, ans encara en l'apreciació, repetida,¹⁰⁴ que aquells llibres no procedien de la biblioteca papal.

Després, el tema sembla haver-se adormit durant uns quants anys, en els quals només trobem l'espècia, no excessivament documentada, si cal dir la veritat, segons la qual la biblioteca pròpia de Benet XIII hauria estat regalada per Martí V al cardenal Pèire de Foix.¹⁰⁵

99. *Ibid.*, 230. L'inventari de 1484 ocupa les pp. 240-244.

100. *Ibid.*, 231-232.

101. El text de l'inventari de 1530 ocupa les pàgines 244-248 de l'article de Monfrin.

102. *Ibid.*, 235-236: «... ce qui restait alors des livres personnels de feu l'évêque de Mallorca, Gil Muñoz. Peut-être certains proviennent-ils, en dernière analyse, de la bibliothèque pontificale. Mais nous n'avons aucun moyen (les descriptions sont sommaires et il ne s'agit pas de livres rares) de nous en assurer».

103. CURT WITTLIN, *Les manuscrits dits «del papa Luna» dans deux inventaires de la bibliothèque de Gaspar Joban Sánchez Muñoz à Teruel*, dins «Estudis Romànics», XI (1962 [1964] = Estudis de Literatura Catalana oferts a Jordi Rubió i Balaguer. Volum II), 11-32.

104. CURT WITTLIN, *Noticias del archivo medieval de la familia Sánchez Muñoz, de Teruel*, dins «Teruel», núm. 44 (julio-diciembre 1970), 6, nota 2: «... probablemente por razones comerciales, se adscribió una procedencia papal a los libros de los Sánchez Muñoz. Que éste no es el caso se ha probado dos veces, independientemente, tanto en nuestro trabajo... (el citat en la nota anterior)... como por J. Monfrin... (article citat en la nota 98)». Recordem que Curt Wittlin publicà un altre estudi sobre el tema: *Un inventario turolense de 1484: Los Sánchez Muñoz, herederos de Clemente VIII*, dins «Teruel», núm. 51 (enero-junio 1974), 59-82.

105. Dietrich LOHRMANN, *Zwei Miscellen zur Geschichte der päpstlichen Register im Mittelalter*, dins «Archivum Historiae Pontificiae», 9 (1971), 401-410, en particular 410, nota 11. Al cap de dos anys, apareixia l'obra de Jeanne BIGNAMI-ODIER, *La Bibliothèque Vaticane de Sixte IV à Pie XI. Recherches sur l'histoire des collections de manuscrits*. Avec la collaboration de Jossé RUYSSCHAERT (Studi e testi 272), Ciutat del Vaticà 1973, XVIII i 478 pp. D'acord

El Sisè Centenari del Cisma d'Occident

Per pura escaïença, el centenari del Cisma d'Occident (1378-1978) assistí a la revifalla de l'interès pel tema de la Biblioteca Papal de Peníscola i en particular pels dos manuscrits encara inèdits de la Biblioteca de Catalunya.

Tenim, d'una banda, un treball de síntesi, que pot servir per a conèixer l'estat de la qüestió en aquell moment.¹⁰⁶ És cert que no limita el seu interès a la Biblioteca papal, ans l'estén a l'Arxiu i als seus registres, encara més, el seu objectiu són els registres d'Innocent III, igual com en l'article de Lohrmann acabat d'esmentar.¹⁰⁷ L'autor no pretén de donar respostes, ans només de posar un marc per a futures aportacions. Les quatre línies del marc són: el transport d'Avinyó a Peníscola; tresor, arxiu i biblioteca a Peníscola; els fons deixats a Avinyó; el transport de Peníscola a Avinyó i a Roma.¹⁰⁸ A diferència de l'arxiu papal, la història de la biblioteca presenta autèntiques fractures.¹⁰⁹ La suma total dels llibres a Avinyó en temps de Benet XIII hauria pujat a uns tres mil.¹¹⁰ Segueix Anneliese Maier en l'explicació del transport de la biblioteca Papal d'Avinyó a Peníscola, fa referència als vuitanta-sis volums enviats d'allí amb quatre bocois i afirma que la biblioteca de Peníscola cresqué amb diverses entrades, un exemple de les quals serien els volums que havien estat de Francesc Eiximenis.¹¹¹ Segueix Anneliese Maier quant a la biblioteca, la documentació i el tresor romanos a Avinyó.¹¹² Caldrà, però, estudiar amb més detall com es féu el transport de llibres i registres d'Avinyó a Peníscola, si directament o indirecta.¹¹³ A Peníscola, la biblioteca papal hauria estat repartida en tres estances: la libreria, la cambra del papa i el despatx o studium.¹¹⁴ Resumeix allò que ja és conegut de l'adbidació de Climent VIII, de l'entrada de Pèire de Foix a Peníscola i de la seva presa de possessió de tot allò que restava de la biblioteca i del tresor, ultra l'arxiu, amb

amb el seu títol, el llibre no estudia ni la biblioteca papal d'Avinyó ni la de Peníscola, la referència a la qual es limita a poques paraules en la pàgina 2: «... de 1408 à 1411, le pape Benoît XIII la fit transporter en diverses étapes à sa forteresse de Peñíscola».

106. Karl RUDOLF, *Archiv und Bibliothek der Päpste im 15. Jahrhundert. Untersuchungen I*, dins «Römische Historische Mitteilungen», 21 (1979), 59-81.

107. *Ibid.*, 50. Quant a l'article de Dietrich LOHRMANN, *Zwei Miszellen...* (citat en la nota 105), vegeu les pàgines 409-410.

108. Karl Rudolf, *Archiv...* (citat en la nota 106), 61.

109. *Ibid.*, 61.

110. *Ibid.*, 63.

111. *Ibid.*, 64.

112. *Ibid.*, 65-66.

113. *Ibid.*, 66: «Im einzelnen wird noch zu untersuchen sein wie die Transporte von Avignon nach Peñíscola sich vollzogen haben, ob sie direkt nach Peñíscola gingen oder in die jeweilige Residenz Pedros de Luna».

114. *Ibid.*, 67: «Neben der schon erwähnten libreria maior im obersten Stockwerk der von den Päpsten bewohnten turris pape und dem soeben erwähnten Zimmer Benedikts haben wir noch Nachricht von einem dritten Raum auf Peñíscola, in dem Bücher aufgestellt waren. Zeugnis davon gibt das «Inventarium librorum in studio repertorum...». Anneliese Maier vermutet, dass unter den Büchern «in studio» sich die Mehrzahl der libri der bibliotheca minor befand».

referència als tres inventaris de Barcelona. Tothom està d'acord que els llibres foren per a Pèire de Foix, anaren primer a Avinyó i després a Tolosa. Sobre el destí immediat dels registres, hi ha divisió de parers: Delisle, Maier, Helmut Feigl i François Baron consideren que foren enviats directament a Roma; Ehrle i Charles Burns es decanten per un retorn a Avinyó. L'autor afirma que Biblioteca, arxiu i tresor acompanyaren el legat primer a Tortosa, després a Organyà i finalment a Foix una llarga temporada, fins que s'assentà a Avinyó. Allí els tres fons s'haurien tornat a reunir, dins el possible, tal com ho estaven abans de 1403.¹¹⁵ La darrera part de l'article ja no entra en el nostre tema.

En arribar el sisè centenari del començ del Cisma d'Occident, hom féu dues aportacions al tema de la Biblioteca papal de Peníscola, presentades a les Jornades dels dies 19-21 d'abril de 1979 a Barcelona i Peníscola, pels seus autors Ramon Robres i Lluch i Josep Serrano i Calderó.¹¹⁶ De més a més, el *Repertori Bibliogràfic* publicat aquells mateixos dies dedicava un apartat a *La biblioteca i l'arxiu de Benet XIII i Climent VIII*,¹¹⁷ on eren resumits quinze estudis anteriors.

Encara que en la consciència del seu autor, la comunicació de Ramon Robres no era directament relacionada amb la biblioteca papal de Peníscola, ans amb l'avinyonesa en general, en realitat ho resultaria, car els volums dels quals parla i que ell no sabia com havien arribat a la Biblioteca de la Seu de València, en realitat resultarien venuts al capítol valencià entre 1424 i 1429 i, per tant, eixits directament de la biblioteca penisciana.¹¹⁸

Robres, doncs, comença parlant de certs volums, que pertangueren a la biblioteca papal del captiveri d'Avinyó, en la qual, en allò que toca la Sagrada Escripura, aquells papes procuraren que fossin aplegades les exposicions dels principals mestres de París, Nicolau Gorran i Hug de Sant Cap (o de Saint Cher).¹¹⁹ Són els vint-i-dos volums que ara constitueixen els manuscrits 4-25 del capítol de la Seu de València, els dos primers dels quals són objecte de particular atenció en allò que toca a llur aspecte artístic.¹²⁰ L'actual ms. 10, f. 245, conserva

115. *Ibid.*, 69-73.

116. *Jornades sobre el Cisma d'Occident a Catalunya, les Illes i el País Valencià*. Barcelona-Peníscola, 19-21 d'abril de 1979. *Ponències i comunicacions*. Primera part, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 1986, 29-30 (resum de la comunicació de Ramon Robres i Lluch) i 32 (resum de la comunicació de Josep Serrano i Calderó).

117. *El Cisma d'Occident a Catalunya, les Illes i el País Valencià. Repertori bibliogràfic*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 1979, 250 pp., més en concret 147-151, núms. 372-386.

118. En els ff. VI-VII^v del ms. 233 de la BC, corresponents als volums 56-83 del primer inventari publicat en aquest volum, vint-i-dos d'aquests volums porten al marge l'anotació de «venditus capitulo valentino», tal com hom pot veure en la taula de volums que segueix el text del segon inventari.

119. *Volúmenes procedentes de la Biblioteca Papal de Peñíscola en el Archivo de la Catedral de Valencia*, dins «Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura», LVI (1980), 580: «... hemos llegado a la convicción de que ciertos volúmenes pertenecieron a la Biblioteca de los papas del llamado Cautiverio de Aviñón.» «En Sagrada Escritura mandaron recoger, con los textos sagrados, las exposiciones de los mejores maestros de París, Nicolás Gorran y Hugo de Saint Cher...», 581.

120. *Ibid.*, 581-582.

el nom del copista i la data en què aquest acabà aquella feina: Enric Guillot, dijous abans del diumenge de Rams de 1352.¹²¹ Assenyala l'existència de notes marginals i informa que el convent de sant Domènec de València n'emprenqué durant el segle XVII l'edició, només projectada.¹²² La mateixa biblioteca posseiria un volum de sermons predicats en la cúria papal avinyonesa i encara, possiblement, d'altres volums de la mateixa procedència.¹²³ L'article s'acaba preguntant qui els portà a València.¹²⁴

Per la seva banda, Josep Serrano dedica la part principal del seu article al ms. 233 de la Biblioteca de Catalunya, inventari de la «libreria castrí Paniscole», escrit immediatament després de la mort de Benet XIII i de l'elecció de Climent VIII.¹²⁵ El descriu i fa llista dels successius inventaris de la biblioteca papal avinyonesa i penísclana.¹²⁶ Compta els volums de la «libreria», alienats per diversos conceptes durant els anys 1424-1429 i els que restaren en la biblioteca.¹²⁷ Considera (erròniament) que tots els volums del ms. 235 de la mateixa biblioteca es trobaven en poder d'Eiximèn Dahe, aleshores cardenal de Sant Llorenç in Lucina.¹²⁸ La presència dels familiars de Gil Sánchez Muñoz entre els receptors de llibres de la biblioteca papal és ocasió de parlar dels que la família posseí a Terol des de finals del segle XV fins a darreries del segle XIX o començaments del XX, i de llurs successius inventaris.¹²⁹ També indica els volums que foren lliurats a Rodrigo de Luna, segons el ms. 233, o que aquest ja tenia.¹³⁰ L'article s'acaba presentant com pertanyents a Benet XIII els volums procedents de la biblioteca Sánchez Muñoz, comprats per la Biblioteca de Catalunya entre 1912 i 1915.¹³¹

El mateix Serrano ha insistit en el tema en un article dedicat a ampliar les aportacions de l'anterior i a exposar les il·lustracions que enriqueixen alguns dels actuals manuscrits de la Bibliothèque Nationale de París, considerats procedents de la biblioteca papal de Peníscola.¹³²

121. *Ibid.*, 582.

122. *Ibid.*, 583.

123. *Ibid.*, 583-584.

124. «¿Quien los trajo a Valencia, Gregorio XI, Benedicto XIII, Gil Sánchez Muñoz?», 584. El lector potser restarà perplex a l'hora de fer encaixar aquesta pregunta final amb l'afirmació implícita en el títol de l'article, transcrit en la nota 119. Confesso que no he sabut trobar cap explicació de l'autor.

125. *Noves dades sobre la Biblioteca de Peníscola del 1423 a 1429*, dins «Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura», LVI (1980), 646-666.

126. *Ibid.*, 649-654.

127. *Ibid.*, 655-657.

128. *Ibid.*, 658-659.

129. *Ibid.*, 659-662.

130. *Ibid.*, 662.

131. *Ibid.*, 664-665.

132. *La biblioteca papal de Peníscola després de Benet XIII*, dins *Jornades sobre el Cisma d'Occident a Catalunya, les Illes i el País Valencià*, Barcelona-Peníscola, 19-21 d'abril de 1979. *Ponències i comunicacions*. Segona part. Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 1988.

Indicacions per al futur

Publicats en aquest volum els dos inventaris de la biblioteca papal de Peníscola alçats durant l'estiu de 1423, la futura investigació entorn d'aquella biblioteca hauria d'aportar notícies que aclarissin els següents punts:

la data i la forma com foren tramesos a Catalunya els volums de la biblioteca papal avinyonesa que el 20 de novembre de 1411 no es trobaven allí o que n'havien estat trets abans d'aquella data;

la instal·lació de la biblioteca papal a Peníscola, en concret, si tots els volums de la biblioteca papal es trobaren sempre en el castell o en algun moment alguna part estigué dipositada en la vila o a Sant Mateu o en algun altre lloc;

la relació entre els *Libri qui portantur ubique pro servitio domini nostri pape* i la biblioteca papal penisclana, en particular sota l'aspecte de la presència o absència de volums del primer fons esmentat en la biblioteca papal, en les seves diverses seccions i en els successius inventaris;

les notícies sobre els llibres que es mogueren a l'entorn de la biblioteca papal en les nostres terres durant els anys 1409-1429;

la localització actual de volums documentats en els nostres dos inventaris, amb les corresponents notícies que il·lustressin llur camí entre la sortida de Peníscola i l'actual destí.

Només en la mesura que fóssim informats d'aquests extrems podríem tenir una idea de conjunt de la Biblioteca Papal de Peníscola.

Roma-Barcelona, març-maig del 1987